

„JEZIK NIJE SVE“

Dodeljujući radni naslov tekstu u nastajanju, u obliku citata isečka iz beleške uz tekst Slobodana Tišme *KAO NEKO*, želeo sam produbiti intimnu granicu u pogledu razumevanja važnih pitanja jezika, teksta, istine i govora. Knjiga izabраниh pesama Slobodana Tišme *Vrt kao to* pokriva period od sedam godina različitih poetsko-tekstualnih transformacija. Ona počinje od teksta *Kao neko*, čija paradigmatična konceptualnost upućuje na probleme jezičkog subjekta, njegovog prisustva i odsustva. Knjiga *Vrt kao to*, u odnosu na period nastanka njenog sadržaja, dolazi *post festum* (nakon 27 godina) i reaktualizuje teme koje su u korelaciji sa problemima razvijanim u strukturalizmu, poststrukturalizmu, tekovinama lingvistike i analitičke filozofije jezika. Sve ove tekovine se iskričavo pojavljuju u Tišminom tekstu i magnetizuju misao da preuzme različite pravce kretanja. U izvesnom smislu, tekst koji Tišma produkuje, shodno konceptualnoj praksi, pokreće pitanja značenja, smisla, jezika, telesnosti. Ispitivanje uslova mogućnosti nastanka pesničkog dela spada u domen konceptualne proizvodnje kojoj nije cilj „delo“ kao takvo, već strukturalni uslovi u okviru kojih „delo“ nastaje. Ovde poezija ne podrazumeva izradu teksta koji nastaje nereflektovano, nego baš obrnuto, reflektuje se o samoj praksi pisanja i svim elementima jezika. Tišmin konceptualni pristup tekstu je specifičan po tome što je naratološka vrednost pesama neznatna. Sa druge strane, komunikativnost pesama se ne iscrpljuje u igri primanja i odašiljanja. To ne znači da su komunikativnost i narativnost isključene, već da one nisu mesta oko kojih se koncentriše poetska supstanca. Jednostavno, nešto je drugo bilo važno u poeziji zbog čega se ona našla isprepletana sa drugim instancama unutar društvene strukture. Konceptualna umetnost (u ovom slučaju poezija) je, kao svojevrsna forma otpora društvenoj dominantni 60-ih i 70-ih godina, značila i pomeranje opšte gramatike u društvenim procesima. Političnost ove poezije ne ogleda se u njenom političkom angažmanu, niti bilo kakvom sadržaju politike u svakodnevnom smislu. Njenu politiku čine forma, način pisanja i mišljenja, mesto teksta u mreži drugih tekstova, kao i njihova društvena pozicioniranja. Uvek je bitno mesto odakle neko govori i identitet tog *ko govori*. Konceptualna poezija neoavangarde razvila se u kontekstu kulture umerenog modernizma, koji je bio konformistički i nesklon eksperimentisanju. U takvom miljeu, sva jezička pomeranja bila su provokativna. Upravo zato je čin pomeranja od klasičnih metafora i stilova prema eksperimentu sa rečima i pojmovima, radikalno umetnički, ali i politički čin. Politički – u smislu politike umetnosti. Destabilizujući poetske (i druge) kanone, konceptualna umetnost je destabilizovala celu društvenu paradigmu. Uobičajeno mnjenje o „hermetičnosti“ pesama koje se nalaze u knjizi *Vrt kao to* zapravo je nerazumevanje efekta pomeranja stabilnih strukturalnih zona u poeziji. Kanonski model pisanja je podrazumevao poeziju kao izraz lepog i neintelektualnog, dok konceptualni eksperiment ništa ne podrazumeva i ne preuzima, nego propituje, reflektuje i istražuje. Tako poezija nije više puki izraz komunika-

cije od – do, već ona postaje prostor nastanjen pojmovima i njihovim *drugačijim* kombinacijama.

Pomeranje poetske forme u Tišminom tekstu pomera i interpretativni fokus – drugačije formacije reči povlače za sobom i drugi interpretativni nivo. Naglašava se odsustvo, tačnije, ono se eksponira. Tako se može reći, parafrazirajući Paula Celana, da se poezija (u Tišminim preferencama *tekstualnost*) ne nameće, već *eksponira*. Kako razumeti ovo *eksponiranje*? Tišmin nenametljivi tekst se čini daleko od eksponiranja ukoliko ono cilja na samog autora kao nosioca objave svoje poezije. Uobičajeno se podrazumeva da su nametanje i eksponiranje u sinonimnom odnosu, pri čemu se subjekt izjednačava sa autorom. Međutim, eksponiranje¹ se može shvatiti i na drugačiji način. Eksponiranje, za razliku od imponiranja, ne teži da se liši svake osobnosti, već osobnosti u smislu autora kao *izvora* teksta. To me dovodi do povratka na naslov ovog teksta u nastajanju; ako jezik nije SVE, da li ovo *nije* u iskazu i dalje pripada jeziku kao takvom? Da li se jezik eksponira, a autor biva govoren? Da li je tekst transautorski? Ili pak, što bi pripadalo slučaju superponiranja, jezik dolazi na mesto autora tako što ga prekriva zauzimajući njegov plan? Činjenica da je *Vrt kao to* knjiga koja dolazi kasno, no ipak, prva Tišmina knjiga, ukazuje na ovaj problematičan status eksponiranja. *Vrt kao to* može da se eksponira jer sažima svoju istoriju koja je uvek već započela. Dakle, ne eksponira se autor kao subjekt, već se eksponira sam jezik. Onako kako su elementi knjige nastajali i zacrtavali ono što će dvadeset sedam godina kasnije biti organizovano kao knjiga, tako potencijal eksponiranja raste. *Vrt kao to* pretpostavlja jedan predliterarni život koji je izbrazdan njenom istoričnošću („...ne može se i biti i biti bio – ne, može se biti samo ako se bilo, može se govoriti samo ako se govorilo, može se eksponirati samo ako se eksponiralo...“²). Ovde nije reč o nekoj potrazi za apsolutnim početkom, niti o povratku izvoru odakle se istorija počinje računati. Saznanje da nas društvena simbolična mreža čini uvek onima koji su zakasnili na početak nalazi se u srži samog jezika. Zato eksponiranje može značiti i otvaranje novih mogućnosti jer pomera i podešava fokus na ono što je novo. Ako je autor eksponiran tom novinom, to ne znači da se on samoeksponira. Isti je slučaj i sa nesvesnim u govoru – ja govorim, ali ne zato što kontrolišem nužni pravac svojih „misli“ već zato što sam govoren. Zato što jezik koji sam nasledio utiskuje u mene reči, preuzimam ih kao gotove i već isposredovane interpretacijama (čiji su putevi određeni tokom vremena). Tišmina konceptualna poezija se može razumeti kao eksponiranje jer zacrtava koordinate koje uspostavljaju diskontinuitet u jednom poetsko-jezičkom stanju. Ovo remećenje jezičkog stanja ne znači promenu jezika, već održavanje njegovog kontinuiteta kroz intervenciju na nivou ustaljenih poetskih normi. U pitanju je razumevanje strukturalnih zakona zatečenih poetskih normi kao i njihova izmena. Strategija za jednu takvu izmenu (između ostalih) leži i u re-formisanju, principijelnom menjanju osnovnih parametara koji formi daju moć. Onda kada forma postane svoj sadržaj koji je reflektuje, kada se pesma obrazuje tako što sama sebe strukturalno aporetizuje i komentariše, tada prestaje svaki instrumentalni odnos prema jeziku.

¹ Videti tekstove „Tetovirani život“ i „Poetika počinjanja“ Petera Sloterdajka u knjizi *Tetovirani život*, prev. Milan Soklić, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1991. godine. Autor razrađuje filozofski odnos između eksponiranja i nametanja poezije u kontekstu početka i započinjanja.

² Peter Sloterdajk, *Tetovirani život*, str. 24.

Jezik nije puko sredstvo komunikacije, jezik zapravo nikada nije pozitivitet, već upravo igra negacija. Paradoksalno mesto ili ne-mesto. „Jezik nije sve“ jeste iskaz koji je jezički. To je paradoksalno mesto.

Osobnost konceptualne umetnosti da svoju praksu usaglašava sa savremenim teorijskim modelima proizilazi iz težnje da se analizira i kritički pristupi kompleksnim problemima savremenosti. Većina konceptualista na Vojvođanskoj sceni (Mirko Radojičić, Slavko Bogdanović, Vladimir Kopicl...) koristili su savremene teorijske alate u svojim umetničkim radovima. Proliferacija teorijskih modela među ovim umetnicima proizilazila je iz heterogenih osobina različitih grupa na tadašnjoj sceni i njenih aktera. U slučaju *tekstualnih radnika* poput Tišme, lingvističke i analitičke jezičke teorije zauzimale su važno mesto. Pesme „Kao neko“ i „Ostaci o plivanju“ predstavljaju paradigmatične primere uticaja Vitgenštajnovе analitičke teorije jezika i sosirovske lingvistike. Poput Vitgenštajnovog *Tractatusa*, i ove pesme su označene brojevima u vidu stavne forme. Propozicionalni karakter stavova čini od svakog stava tačku diferencije. Vitgenštajnova misao koja granice jezika postavlja kao granice sveta u Tišminom tekstu ima svoje mesto. Međutim, i samo ćutanje o onom o čemu se ne može govoriti ostaje rečito. Stav da jezik nije SVE samo potvrđuje osnovni potez jezika koji Ferdinand de Sosir tematizuje kada govori o razlikama. „U jeziku nema ni znakova ni značenja, već RAZLIKE između znakova i RAZLIKE između značenja: koje 1° postoje samo jedne prema drugima (u oba pravca), dakle, nerazdvojne su i celovite; ali, 2° ne uspevaju nikada da direktno odgovaraju jedna drugoj. Odatle se može odmah zaključiti: da je sve, i u oba područja (uostalom neodvojiva) u jeziku NEGATIVNO, i da se sve oslanja na *komplikonu* opoziciju, ali samo na opoziciju, bez ikakve intervencije nekakvog pozitivnog elementa.“³ Dakle, jezik je u izvesnom smislu nepromenjiv jer predstavlja sistem unutar kojeg su odnosi između znakova nemotivisani (arbitrarni) i uvek već uređeni zato što u njemu učestvuju svi. To su odnosi koji doprinose učvršćivanju nepromenljivosti jezika jer počivaju na tradiciji – jezik se menja, ali ga ne menjaju govorni subjekti. Menja se u vremenu, održavajući kontinuitet, ali ono što u toj promeni ostaje rezistentno jeste očuvanje stare materije. Izmicanje prošlosti u pogledu menjanja je relativno. Prošlost je i dalje struktura čiji su kapaciteti sposobni da apsorbuju svaku vrstu promene koja se odigrava na nivou reči (poput nesvesnog), ali sam jezik ostaje nepromenjiv. Ova paradoksalnost je prisutna i u Tišminom tekstu. „Ostaci o plivanju“ sadrže stavne forme koje upućuju na ovu Sosirovu misao. U stavu 20 Tišma piše: „Elemente obavlja praznina/ Ako sam ih doveo/ U nekakvu vezu/ Približavanje je beskonačno/ Njihovi odnosi su nepromenjivi/ Zasnovani jednom za svagda/ Samo svojom/ Količinom oni nadrastaju sebe/ (Ja sam To video).“⁴ Ovaj izvod govori o suštinskom svojstvu jezika, tačnije o njegovoj nepromenljivosti u kojoj su elementi zasnovani jednom za svagda. To bi u sosirovskom smislu bila ravan sinhronije. Praznina o kojoj Tišma govori sugerše da se na nivou konstruisanja značenja upada u beskonačni proces interpretacije koji je obeležen nužnim diskontinuitetima i prekidima. Ostvariti značenje već podrazumeva da identitet znaka leži u drugom znaku,

³ Ferdinand de Sosir, *Spisi iz opšte lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovcı – Novi Sad, 2004, str. 67.

⁴ Slobodan Tišma, *Vrt kao to*, Ruža lutanja, Beograd, str. 16.

tačnije u relaciji prema njemu. Nestabilnost značenja iste je vrste kao i nestabilnost znaka. Taj negativni vid znaka je njegova konstitutivna pretpostavka. Kompleksna opozicija o kojoj govori Sosir kao o konstitutivnom uslovu na osnovu kojeg je moguć znak (i značenje) ima za posledicu i nemogućnost ostvarenja idealiteta značenja. Ova nedefinitivnost značenja zapravo nije nekontrolisana i relativistička. Njeno ime je *interpretacija*. Ona prati pokretljivosti jezika i ustanovljava figure koje koncentrišu značenjsku supstancu. Pitanje je samo na osnovu čega? I ovde nam Tišma daje povoda da razmišljamo: „Postoji jedna istina/ ali ne izvan moga/ govora.“⁵

Ukoliko je istina nemoguća izvan govora, da li je svaki govor istinit? Ovo pitanje usmerava razmišljanje na značaj prisustva i odsustva u govoru. Govor kao aktuelno događanje može biti i lažan, kao u slučaju kada ne govorimo istinu ili želimo sakriti nešto od nekog. Ipak, samo prisustvo izgovorenih reči nam daje povoda da sumnjamo u njihovu istinitost. U izvesnom smislu, mi ne sumnjamo da su reči koje su izgovorene istinite ili lažne, već da one ukazuju na nešto što nije izrečeno, na nešto odsutno. Samim tim, takva vrsta odsustva svoje prisustvo čuva u govoru koji je bezuslovno istinit. Iz ovoga sledi da je u govoru vrednost prisustva i odsustva istovredna. Jedino jezik ima tu osobenost da njegov predmet bude prisutan na način odsustva, da ima istu funkcionalnu vrednost. Odsustvo funkcioniše na način prisustva jer je govor istina. U tom smislu se govori o istini laži, o nemogućnosti da se definitivno prevlada laž, jer se i sama laž govori istinito. Time što je i laž govorni čin, ona je, kao govor, istinita; „...ono što je nesvesno, ima svojstvo da ne može a da ne oda samog sebe.“⁶ Psihoanalitički rečeno, metajezik je nemoguć. Nemoguća je (meta)instanca koja će značenjima dati smisao, fiksirati ih, učiniti ih pokornim. Parafrazirajući Lakana, nema smisla smisla, nemoguće je dati smisao (ili ono što je tradicija jezičke filozofije logičkog pozitivizma stalno tražila) onome značenju koje se izgovara. Problematično je samo mesto subjekta govora, jer se subjekt pojavljuje ekscentričan spram samog sebe. Subjekta govora, zato što je govoren, izgovorenost izmešta iz „svog“ mesta. Pozicija metajezika ne može raspolagati mestom govora jer „Postoji jedna istina/ ali ne izvan moga/ govora.“⁷ Mesto odakle subjekt govori se ne odnosi na neku spoljašnjost, jer se ne radi o nekom objektivitetu koji je suprotstavljen subjektu. S obzirom da je govoreći subjekt svedok *Drugog* mesta istine, ne „postoji ponovno Drugo Mjesto jednog metajezika odakle bismo mogli 'objektivisati' Drugo Mjesto istine.“⁸ Tišma to lutajuće mesto subjekta u njegovom odsustvu najbolje pokazuje u tekstu „Kao neko“, koji se sastoji samo od priloga, zamenika i veznika. Ne-mesto subjekta (ili njegovo prisustvo) je u ovoj pesmi locirano upravo kroz odsutnost. Ne-pojavljivanje upućuje na ono što se pojavljuje samo na način izostajanja. To je pak moguće samo u jeziku.

Knjiga *Vrt kao to* pruža podsticaje za razmišljanja koja vezuju sasvim heterogene oblasti. Kao leglo ideja, ova knjiga ima vrednost koja se može uporediti sa Borhesovom *Peščanom knjigom*. Otvoriti prvu stranicu predstavlja teškoću jer one stalno izviru: negde se već započelo. Stranice izviru iz knjige, a njihov broj je beskonačan. Numeracija stranica se

⁵ *Ibid*, str. 24.

⁶ Peter Sloterdajk, *Tetovirani život*, str. 34.

⁷ Slobodan Tišma, *Vrt kao to*, str. 24.

⁸ Slavoj Žižek, *Znak, označitelj, pismo*, Mladost, Beograd, 1976, str. 78.

ne povinuje nikakvom nizu. Otvoriti je na istom mestu poništava mesto kao takvo: to su sasvim druge stranice. Knjiga je predivna, ali knjiga transformiše ostajući ista. U Borhesovoj priči peščana knjiga ima razarajuće dejstvo na sam život. *Vrt kao to* je takođe zbirka tekstova koji su razarajući, provokativni i destabilizujući – za svakodnevni i dominantni književni jezik. Samim tim, ona pokazuje da jezik nije samo referencijalan, ne samo sredstvo kojim se opisuje nešto postojeće, već je uvek stvaralački. Jezik stvara, proizvodi i sastavlja nove iskaze, kao na primer i taj iskaz da *jezik nije sve*.